

SLAVKO SPLICHAL

Izgubljene utopije?

Najnovejša knjiga Slavka Splichala *Izgubljene utopije*? Paradoksi množičnih medijev in civilne družbe v postsocializmu odpira osrednja vprašanja množičnih medijev, države, civilne družbe in politične participacije v obdobju eksplozije informacij in informacijske tehnologije in nastajanja gigantskih medijskih transnacionalk. Britanski komunikolog Colin Sparks je v svoji oceni angleške verzije te knjige upravičeno zapisal, da je knjiga prvi sistematični poskus analize vzhodnih medijev, poskus, ki »skuša kritično pregledati neposredne izkušnje in jih umestiti v teoretični okvir«. Ob temeljitem branju pa kompetentni bralec lahko spozna, da delo presega tradicionalne preglede stanja medijev v svetu in da v njej lahko razkriva globlje političnofilozofske in ekonomske probleme razvoja sodobnih družb. Avtor je na poseben način problematiziral paradigmo demokratičnega komuniciranja kot resnico o »izgubljenih utopijah«, spoznanja torej, ki sta ga na drug način opredelila Enzensberger in Habermas. Žal se v delu slutijo globlji vzroki paradoksov tega sveta, ki so spoznanja avtorjevega dolgoletnega raziskovalnega dela.

Profesor Splichal je svojo teorijo že ob prvih raziskavah navezoval na politekonomsko šolo priznanih svetovnih komunikologov, kot so Herbert Schiller, Smythe, Williams, Holzer, Marttelart, Garnham, Downing, Golding, katerih teorije temeljijo na Marxovih ekonomskih kategorijah. Mlajša generacija te šole je ustvarjalno reformulirala nekatera toga materialistična izhodišča in zavrgla deterministične vidike razvoja družbe. Kritično je razvila Gramscijevo dialektiko povezav med bazo in nadstavbo ter odnosov med državo in civilno družbo – če omenim le nekatere probleme. Utemeljila je nove komunikološke vidike razvoja družbe.

Zasnove te kritične teorije so nastajale na

razpravah na letnih mednarodnih kolokvijih v Piranu, ki tečejo že od leta 1986. Tu se je teoretično povezovala skupina kritičnih komunikologov, med katere sodijo raziskovalci Hardt, Sparks, Jakubowicz, Calabrese, Mancini, Manaev, Hochheimer, Traber – če omenim le nekatere. Duhovni znanstveni spodbujevalec in organizator te skupine je nedvomno profesor Splichal. Je tudi pobudnik kontinuirane analize evropskih in svetovnih medijev; ob tem je nastala tudi pobuda za to knjigo. Prvi teoretični rezultati so bili vidni že na 17. svetovnem kongresu mednarodne komunikološke asociacije AIERI leta 1990 na Bledu, kjer je imel profesor Splichal skupaj s kolegico Janet Wasko uvodni referat o demokratizaciji medijev in med drugim opozoril na posome omejevanja participacije državljanov v različnih sistemih ter na manipulativno uporabo medijev, s katero si politične elite pridobivajo legitimacijo. Teze te mlade komunikološke smeri so tedaj dobile tudi mednarodno potrditev.

Knjiga je torej plod temeljitega petletnega skupinskega primerjalnega proučevanja medijev v Evropi in v svetu, še zlasti v Vzhodni-Srednji Evropi; teoretična spoznanja pa so popolnoma plod avtorja. Opozoriti je tudi treba, da knjiga ne vsebuje le komunikološkega pristopa, marveč je izrazito interdisciplinarna. Avtor v njej suvereno obravnava izzive ekonomskega in tehnološkega razvoja, ki jih je obširno načenjal že v svojem prvencu, knjigi *Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo* leta 1981. Tako je lahko v najnovejši knjigi pronicljivo razkrival kapitalsko politiko nacionalnih in svetovnih medijskih korporacij, ki so po besedah predsednika AIERI Ceesa Hamelinka glavni blokatorji razvoja demokracije in civilne družbe. Podobno suvereno se avtor giblje tudi v politični filozofiji in politični sociologiji, kar mu omogoča pronicanje v manifestne in latentne odnose med državo, politiko, ekonomijo in mediji. Tako se množično komuniciranje razkriva kot totalni družbeni fenomen v vseh svojih manifestaci-

jah: kot možnost komunikativnega sporazumevanja, pa tudi kot sredstvo strateške interakcije, politične propagande in marketinga – kot sredstva duhovnega nasilja nad človekovim (raz)umom.

Posebno vrednost Splichalovega dela vidim v novi tematizaciji razmerja med civilno družbo, državo in mediji. Že v prvem poglavju obravnava problematiko civilne družbe, posebno vlogo ekonomije in spreminjajoče se vloge države iz različnih perspektiv – socialistične in kapitalistične. Avtor ugotavlja, da je odnos med civilno družbo in državo protisloven, saj »predstavlja *dialektično interakcijo* med nasprotujočima si težnjama *integracije* (država) in *diferenciacije* (civilna družba). Avtor meni, da je sferi civilne družbe in države smiselno pojmovati kot posebna *podсистema* družbenega sistema, ki med seboj tekmujeta in se s tem vzajemno omejujeta. Ta paradoks ali protislovje med nasprotujočima si tendencama je temelj možnega procesa demokratičizacije. Oživitev civilne družbe ni mogoča brez ustrezne reforme države. Poglavje sklene s problematiko združevanja načel maksimiranja moči in profita v komunikacijski sferi.

V drugem in naslednjih poglavjih se primerjalno loteva količinskih in kakovostnih sprememb v vzhodno-srednjeevropskih medijih z vidika lastništva, političnega nadzora in družbene vloge medijev in novinarjev. Avtor ugotavlja, da je nadzor vlade in ekonomije nad mediji na Zahodu bolj »subtilen«, medtem ko vlade na Vzhodu ne skrivajo svojih regulacijskih in avtorskih strategij. Postsocialistične družbe so skoraj docela ujele v past posnemanja bodisi zahodnoevropskih praks, bodisi avtoritarnih modelov, bodisi obojega hkrati. Komercializem, paternalizem in nacionalizem so poglobljena nevarnost za procese demokratizacije. V zadnjem poglavju obravnava možne spremembe v postsocialističnih družbah in ugotavlja, da so nastajajoči komunikacijski sistemi življenjskega pomena za prihodnjo naravo novih demokracij. Avtor izraža dvom o obstoječi institucionalni logiki in praktičnih ureditvah teh sistemov. Knjigo sklene z mislijo, da je prihodnost medijev novih demokracij povezana z odsotnostjo kompleksne, resnično demokratične filozofije in koherentne politike na tem področju. K prvi zahtevi lahko

dodamo, da je knjiga nedvomno korak k oblikovanju take komunikacijske filozofije.

Morda bo kritičen bralec menil, da je knjiga pisana »pristransko«. Prvič zato, ker imajo nekatera teoretična izhodišča korenine v skupnih predpostavkah in spoznanjih skupine, v kateri je bilo kakšnih 40 raziskovalcev, lepo število med njimi pa iz vzhodnih držav, ko še niso doživele postkomunističnega obdobja. Ker pa sam poznam mnoge med njimi, lahko zagotovim, da so bili izredno kritični duhovi, ki so s svojimi znanstvenimi prispevki utirali pot demokraciji. Žal pa danes upada število kritičnih raziskovalcev z Vzhoda, zlasti iz Češko-Slovaške in Poljske, pojavljajo pa se apologeti sistema, ki nimajo razvite kritične distance do pojavov avtoritarnih modelov novih demokracij. Drugi ugovor bi se lahko pojavil zaradi tega, ker avtor ne obravnava splošnih stanj družb, pač pa se predvsem posveča analizi množičnih medijev. Izhaja iz izhodišča, da vzhodni režimi nekritično prevzemajo zahodne modele, kar je za nove demokracije zelo lagodna in zgrešena možnost. Vsaka od vzhodnih dežel ima lastno zgodovino, zato je nemogoče izbrisati zgodovinski spomin petdesetih let. Uvoženi komunikacijski modeli zgubljajo pomembnost, saj ne upoštevajo, da je komunikacijska kultura »obremenjena« z zgodovinskim bivanjem najmanj treh generacij na opredeljenem kulturnem prostoru. Avtor se seveda teh omejitev zaveda.

Delo profesorja Splichala je po svoji celovitosti, kritičnosti in uspešni sintezi teoretičnih tez ter empiričnih kazalnikov prakse nedvomno izjemen prispevek k svetovni komunikologiji. Dovolil bi si celo trditi, da so profesor Splichal in njegova skupina tista kritična šola v svetovni komunikologiji, ki s svojimi spoznanji v mnogem presega uveljavljene smeri in šole tradicionalne in sodobne komunikologije. Avtor ne ostaja v varnih okvirih zahodne politične sociologije, simboličnega interakcionizma oziroma funkcionalne raziskave medijskih učinkov. Avtor vključuje sodobno sistemsko teorijo in teorijo konfliktov, toda njegova preokupacija je teorija pluralistične družbe, razporeditve politične in ekonomske moči, problemi ideološke hegemonije in dominacije ter razmerja med državo in civilno družbo. S svojim interdis-

ciplinarnim pristopom, primerjalno metodo in priznано empirično raziskovalno rutino se avtor uvršča med svetovne teoretike komunikacijske znanosti. Če njegova dialektična kritična misel v svetu še ni doživela popolne afirmacije, je to predvsem zato, ker glorifikacijska embolija po navadi pripada etabli-ranim zahodnim komunikologom, ki stabilizirajo moč vladajoče elite, ne pa tistim, ki snujejo kritične paradigme demokratičnega komuniciranja civilne družbe. Zato pa s pozicij znanosti slednjim pripada pomembnejše mesto v komunikacijski znanosti.

Slednjič, priznanje tudi založbi Znanstvenemu in publicističnemu središču, ki je pokazalo razumevanje za tako delo.

France Vreg

JANEZ PEČAR

Institucionalizirano nedržavno nadzorstvo

(Didacta, Radovljica, 1992, str. 499)

Vsaj na dve strani se lahko širi zadovoljstvo ob izidu tretje knjige o družbenem nadzorstvu oziroma socialni kontroli, ki jo je napisal prof. dr. Janez Pečar. Na eni strani je lahko zadovoljna slovenska strokovna javnost, posebej tista zbrana okrog kriminologije, na drugi strani pa sam avtor, ki je lahko upravičeno ponosen na svojo trilogijo, saj ga to delo potrjuje kot pravega erudita na tem družboslovnem področju. Knjiga Institucionalizirano nedržavno nadzorstvo je namreč obsežno delo, pred katerim sta izšli že knjigi o formalnem nadzorstvu (1988) in neformalnem nadzorstvu (1991).

Suvereno znanstveno poznavanje nadzoro-vanja omogoča avtorju pregleden, sistematičen in analitičen pristop, s katerim se odlikuje obravnavana monografija. Po uvodni predstavitvi ključnih pojmov in hipotez prikazuje avtor nadzorstveno dejavnost različnih oblik združevanja ljudi. Tem oblikam združevanja je nadzorstvo vzporedna,

sekundarna funkcija, saj različne interesne, lokalne, delovne, strokovne in izobraževalne skupine sicer služijo predvsem drugim namenom. S tem je nazorno prikazana tudi grobost splošne klasifikacije družbenih skupin in institucij zgolj po njihovi osnovni družbeni funkciji.

Institucionalizirano nedržavno nadzorstvo umešča avtor v vmesni prostor med državno in zasebno sfero. To je torej do neke mere področje civilne družbe, v kateri sta poudarjena pluralnost in javnost, pa tudi zakonitost. Zato se je avtor poglobil v nadzorovalno dejavnost takšnih družbenih pojavov, kot so družbene skupine, politične stranke, delovne organizacije in lokalne skupnosti. Med družbenimi procesi pa je prodorno razčlenil zasebno varstvo, pomoč, laično reševanje sporov in šolanje.

V vse omenjene oblike združevanja in povezovanja ljudi prodira vse bolj pravna ureditev. Težnje panjuridizacije so tako značilne za moderno družbo, da se jim tudi nadzorovanje ne more izogniti. Vedno več družbenih odnosov je urejenih s pravnimi normami – državnimi in avtonomnimi. To je povezano z organiziranostjo vedno večjih delov globalne družbe. Zato se tudi nenehno širijo področja sicer zunajdržavnega, vendar vsaj delno institucionaliziranega nadzora. To so področja, ki so za državo manj pomembna, vendar so v osnovnih obrisih pravno urejena.

Socialni nadzor v teh sklopih družbenih odnosov izhaja preprosto iz potrebe po varnosti posameznikov in družbenih skupin. Zagotavljanje varnosti in predvidljivosti v družbenem vedenju ljudi pomeni zadovoljitev potrebe po določeni meri stabilnosti in gotovosti v družbenem življenju. Socialni nadzor omenjeno stabilnost in predvidljivost utrjuje, zato je nujna sestavina (prerekvizit) družbene strukture.

Sicer pa so vsa področja nadzoro-vanja, ki jih avtor niza z »ekspertno lahkotnostjo«, odlični prikaz treh splošnih funkcij sleherne družbene institucije. Vsaka družbena institucija je namreč najprej tvorec vsebine družbenih vlog, ki jih »igramo« v teh institucijah, potem nadzorovalec uresničevanja teh družbenih vlog in končno homeostatični mehanizem, ki hoče ohraniti nespremenjeno vsebino ustaljenih družbenih vlog, čeprav se celotno okolje institucije spreminja. Ta vidik delovanja institucij preprečuje inovativnost,